ISSN-2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I (a) Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS

Original Research Article

भारतातील गरिबीचा आरोग्य, राहणीमान, शिक्षण व राहणीमान यावर होणारा परिणाम : एक अर्थशास्त्रीय अध्ययन

** डॉ. भैरवनाथ बब्रुवान मोटे*

** अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, सहाय्यक प्राध्यापक , शंकरराव जावळे पाटील कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, लोहारा .*

गोषवारा :

स्वतंत्र भारताने अनुभवलेल्या सर्वात कठीण आव्हानांपैकी एक म्हणजे गरिबी आणि ती जीवनात आणखी आव्हाने आणते. भारत हा जगातील पहिल्या क्रमांकाचा सर्वाधिक लोकसंख्या असलेला देश आहे, सुमारे १.४ अब्ज लोकसंख्या असलेला देश आहे. आपल्या देशाने गेल्या काही वर्षांत १०% पर्यंत विकासदर अनुभवला आहे आणि तो जगातील सर्वात मोठ्या अर्थव्यवस्थांपैकी एक आहे. तथापि, आतापर्यंतच्या आश्चर्यकारक आर्थिक भरभराटीचा फायदा भारतीय लोकसंख्येच्या अगदी थोड्याशा भागालाच मिळाला आहे. भारतातील बहुतेक लोक अजूनही अत्यंत गरिबीत जगतात. म्हणूनच भारतातील गरिबी ही संकल्पना एक आव्हान म्हणून समजून घेणे आवश्यक आहे.

Copyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

प्रस्तावना :

जग गेल्या अनेक वर्षांपासून वाढत्या शहरीकरणातून जात आहे. शहरीकरणामुळे वाढीव वाढ, विश्वासार्ह अन्न पुरवठा, मोठ्या प्रमाणात अर्थव्यवस्था, स्थिर सार्वजनिक सेवा आणि इतर अनेक फायदे मिळाले आहेत, ज्यात शिक्षण, व्यवसाय आणि नवोपक्रमात योगदान देणाऱ्या मोठ्या बाजारपेठांचा समावेश आहे. तथापि, या घडामोडी दीर्घकाळात फायदेशीर असल्या तरी, त्यामुळे काही प्रतिकूल परिणामही झाले आहेत. लोकसंख्या असामान्य वेगाने वाढत असताना, बहुतेक समुदायांमध्ये शहरांचा मोठा समावेश आहे जिथे योग्य पायाभूत सुविधा आणि वाढत्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी नगरपालिका संघटनांचा अभाव आहे. भारतातील ही एक समस्याप्रधान समस्या आहे, जिथे शहरी झोपडपट्ट्या आणि लोकसंख्या वाढीचे इतर क्षेत्रे आहेत. इयत्ता १२ वी साठी भारतातील गरिबीवर एक प्रकल्प करून, विद्यार्थी या विषयाशी संबंधित संकल्पना आणि वास्तव जवळून समजून घेऊ शकतात.

भारताला आजारांचा धोकाही वाढतो आणि आरोग्य सेवा प्रणालींना आधार देण्यासाठी संघर्ष करावा लागतो आणि ते कार्यक्षमतेने प्रतिसाद देऊ शकत नाहीत. भारतातील जवळजवळ ८० कोटी लोक गरीब म्हणून चिन्हांकित आहेत आणि त्यापैकी बहुतेक लोक ग्रामीण भागात राहतात आणि काही विशिष्ट नोकऱ्यांसह जगतात. बहुतेक ग्रामीण भागात राहण्यायोग्य वेतन देणाऱ्या रोजगाराच्या कमतरतेमुळे बरेच

ISSN-2278-5655
AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal
Volume–XIV, Issues– I (a) Jan – Feb, 2025
OPEN ACCESS Original Research Article

भारतीय दिल्ली, मुंबई, बंगळुरू आणि कलकत्ता सारख्या वेगाने विकसित होणाऱ्या महानगरांमध्ये जात आहेत. तिथेही, त्यापैकी बहुतेक जण अनेक नालीदार लोखंडी बांधकामांनी बनलेल्या मोठ्या झोपडपट्ट्यांमध्ये गरिबी आणि निराशेचे जीवन जगतात, पुरेसा पिण्याचा पाणीपुरवठा नाही, कचरा विल्हेवाट लावता येत नाही, वीज आणि इतर विविध गरजा पूर्ण होत नाहीत.

ग्रामीण भागातील गरिबांना अनुदान आणि बँक कर्जाच्या स्वरूपात मदत देण्यासाठी, सलग योजना कालावधीत प्रभावी रोजगार संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी, १९७८-७९ मध्ये पहिल्यांदा त्याची सुरुवात करण्यात आली आणि २ ऑक्टोबर १९८० पासून त्याचे सार्वत्रिकीकरण करण्यात आले. आर्थिक पायाभूत सुविधा, समुदाय आणि सामाजिक मालमत्तांच्या निर्मितीद्वारे देशाच्या ग्रामीण भागातील बेरोजगार आणि अर्धबेरोजगारांसाठी अर्थपूर्ण रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्यासाठी JRY सुरू करण्यात आली. इंदिरा आवास योजना (LAY) कार्यक्रम ग्रामीण भागातील दारिद्र्यरेषेखालील (BPL) कुटुंबांना मोफत घरे प्रदान करण्यासाठी आहे आणि अनुसूचित जाती/जमातींच्या कुटुंबांना लक्ष्यित करणे हे आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्ट्ये :

१. गरिबीची स्थिती अभ्यासणे.

२. गरिबीचा आरोग्यावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

३. गरिबीचा शिक्षणावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

४. गरिबीचा राहणीमान वर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

संशोधनाची गृहितके :

१. भारतातील गरिबीचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात आहे.

२. गरिबीचा आरोग्य, राहणीमान, शिक्षण यावर नकारात्मक परिणाम होतो.

३. गरिबीमुळे अर्थव्यवस्थेवर विपरीत परिणाम होतो.

४. गरिबीमुळे देशासमोर अनेक प्रश्न निर्माण होतात.

गरिबीचा आरोग्यावर होणारा परिणाम :

गरिबीचे हे सर्वात मोठे आव्हान म्हणजे खराब आरोग्य. गरिबीने ग्रस्त असलेल्या लोकांना पुरेसे अन्न, योग्य कपडे, वैद्यकीय सुविधा आणि स्वच्छ वातावरण मिळत नाही. या मूलभूत गरजांच्या अभावामुळे आरोग्य बिघडते. त्यापैकी बहुतेक जण कुपोषणाने ग्रस्त आहेत आणि त्यांच्याकडे डॉक्टरकडे जाण्यासाठी पुरेसे पैसेही नाहीत.

गरिबीचा अर्थव्यवस्थेवर होणारा परिणाम :

गरिबीचा थेट संबंध देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या यशाशी असतो. दारिद्र्यरेषेखाली राहणाऱ्या लोकांची संख्या ही अर्थव्यवस्था किती शक्तिशाली आहे हे दर्शवते. भारतातील गरिबीची ही काही प्रमुख उदाहरणे आहेत जी लोकांना दररोज तोंड द्यावी लागतात.

गरिबीचा शिक्षणावर होणारा परिणाम : गरिबीत राहणाऱ्या कुटुंबांना अनेकदा त्यांच्या मुलाला शाळेत पाठवणे किंवा इतर मूलभूत गरजा पूर्ण करणे यापैकी एक निवडावी लागते. जरी कुटुंबांना शिक्षण शुल्क भरावे लागत नसले तरी, शाळेमध्ये गणवेश, पुस्तके, साहित्य आणि/किंवा परीक्षा शुल्काचा अतिरिक्त खर्च येतो. कमी उत्पन्न असलेल्या देशांमध्ये लिंग असमानता अधिक प्रमाणात आढळते.

महिला अनेकदा जास्त मोबदला न घेता काम करतात, त्यांच्याकडे कमी मालमत्ता असते, त्यांना लिंग-आधारित हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो आणि त्यांना लवकर

ISSN–2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I (a) Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

लग्न करण्यास भाग पाडले जाण्याची शक्यता जास्त असते, ज्यामुळे समाजात पूर्णपणे सहभागी होण्याची आणि आर्थिक वाढीचा लाभ घेण्याची त्यांची क्षमता मर्यादित होते.

गरिबीचा राहणीमानात होणारा परिणाम :

गरिबीत राहणारी मुले पर्यावरणीय विषारी पदार्थ आणि गुन्हेगारी आणि हिंसाचारासह इतर धोक्यांना बळी पडण्याची शक्यता जास्त असते. योग्य स्वच्छता आणि स्वच्छ पाणी नसलेल्या झोपडपट्टीत वाढण्याचा विचार करा, जिथे मद्यपान, टोळी हिंसाचार आणि ड्रग्जचे व्यसन प्रचलित आहे. जरी ते कोणत्याही हिंसाचारात थेट अडकले नसले तरी, ते फक्त नियमितपणे पाहणे, विशेषतः नियमितपणे, मुलांच्या विकासावर प्रतिकूल परिणाम करू शकते. गरिबीच्या संदर्भात, बालविकासासाठी एक समग्र दृष्टिकोन विशेषतः प्रभावी आहे. वंचितता, निराशा आणि निराशेचे चक्र तोडल्याने गरीब मुलांना विकासाच्या सकारात्मक संधी मिळतात. ते गरिबीची संस्कृती आणि निरुपयोगीपणाच्या खोट्या गोष्टी मुलाचा गळा दाबण्यापूर्वीच उलगडण्यास मदत करते.

निष्कर्ष :

१. रोजगाराचा अभाव तसेच देशातील आर्थिक स्थिती गरिबी निर्माण होण्यास कारणीभूत असल्याचे दिसते.

२. गरिबीमुळे अनेक मुले शिक्षणापासून वंचित राहतात असे दिसते.

३. गरिबीचा आरोग्यावर भीषण दुष्परिणाम होतो असे दिसते.

४. गरिबीचा राहणीमान वर विपरीत परिणाम होतो.

शिफारसी :

१. गरिबी निर्मूलन करण्यासाठी रोजगार निर्मितीवर भर देणे आवश्यक आहे.

२. गरीब व श्रीमंत यांच्यातील दरी कमी करण्यासाठी उत्पन्नाचे साधनांचे योग्य वितरण करणे आवश्यक आहे.

३. इतर क्षेत्रात खाजगीकरण आवश्यक असले तरी शिक्षण व आरोग्य या क्षेत्राचे राष्ट्रीयकरण आवश्यक असून आरोग्य व शिक्षण सुविधा मोफत देण्यात याव्यात.

४. गरिबी या समस्येवर मात करण्यासाठी गरीब कुटुंबांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी योजना राबविणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :

१. सिंह रमेश, भारताची अर्थव्यवस्था, २०२४.

२. सिंघानिया नितीन, भारतीय अर्थव्यवस्था, २०२४.

३. लोकराज्य मासिक, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, २०२२.

४. कोळम्बे रंजन, भारतीय अर्थव्यवस्था, २०२२.

५. दैनिक लोकसत्ता वर्तमानपत्र , २०२४.

Cite This Article:

डॉ. मोटे भै. ब. (2025). **भारतातील गरिबीचा आरोग्य, राहणीमान, शिक्षण व राहणीमान यावर होणारा परिणाम : एक अर्थशास्त्रीय अध्ययन. In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal:** Vol. XIV (Number I, pp. 69–71). Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.16445644